

Majorek, Czesław

"Wydawnictwo książek szkolnych w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich 1878-1918", Józef Wojtała, Wrocław [etc.] 1976 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 21, 262-266

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wiele uwagi poświęcili ludziom, którzy w ciągu wieków związani byli z działalnością pedagogiczną — nauczycielom, wychowawcom, organizatorom i reformatorom szkół, teoretykom myśli pedagogicznej. Można nawet powiedzieć, że omawianie działalności organizacyjnej i społecznej setek pedagogów zasłużonych dla szkolnictwa w Czechach i na Słowacji przesunęło na plan dalszy zagadnienie treści nauczania i programów szkolnych. Naruszenie proporcji między opisem dokonań poszczególnych pedagogów i wydarzeń z ich życia a charakterystyką programów szkolnych i treści nauczania zachodzi konsekwentnie we wszystkich rozdziałach podręcznika. Stosunkowo więc niewiele — jak na zakres i doniosłość książki — można się dowiedzieć, czego i jak uczono w różnych szkołach w kolejnych okresach historycznych. Natomiast jest w książce bardzo wiele informacji o problemach organizacyjnych szkół, uzależnieniu pracy szkół od sytuacji społecznej oraz o poglądach pedagogów i działaczy społecznych związanych z pracą oświatową.

Wśród licznego grona czeskich i słowackich pedagogów teoretyków i nauczycieli praktyków wymienionych w książce dominuje potężna indywidualność Komeńskiego, który stał się prawdziwym filarem pedagogiki na ziemiach czeskich i słowackich i ukierunkował na bardzo długo metody kształcenia i wychowania. Komeński był i pozostał nadal symbolem rodzimej postępowej pedagogiki i jego wizerunek zdobi stronę tytułową podręcznika.

Czytelnik poszukujący „poloników” w dziejach pedagogiki naszych południowych sąsiadów znajdzie w podręczniku tylko niewiele nazwisk i wydarzeń. Wędrowni humaniści pedagogicy, działający w wieku XVI w Polsce i na Węgrzech (W. Eck, L. Coxe, J. Mylius, J. Sartorius, J. Rezik), pobyt Komeńskiego w Polsce, oddziaływanie *Chowanny* na P. Hečko, słowackiego teoretyka wychowania, to momenty uchwytnie przy lekturze tomu. Wszelako polskiemu czytelnikowi znacznie bardziej pomocne w studiach mogą być niezliczone wprost refleksje porównawcze narzucające się przy czytaniu opisów sytuacji społecznej szkół w Czechach i na Słowacji od wieku XIV. Refleksje, które bardzo wyraziście ukazują na przestrzeni wieków wspólność i odmienność dziejów szkół i rozwój myśli pedagogicznej w naszych krajach.

Podręcznikowy tom dziejów pedagogiki czeskiej i słowackiej stanie się bardzo pożyteczną i wręcz nieodzowną lekturą dla licznych polskich historyków oświaty, którym nieraz przyjdzie się odwoływać do bogatego zasobu faktograficznego zawartego w tomie.

Książka opracowana przez Mateja i zespół jest pod wieloma względami podręcznikiem wzorowym. Jest wybitnym osiągnięciem naukowym i przykładem doskonałe zorganizowanej pracy zespołowej.

Tadeusz Bieńkowski

Józef Wojtal, WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH W ZAKŁADZIE NARODOWYM IM. OSSOLIŃSKICH 1876—1918. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, ss. 192.

Upowszechnianie słowa polskiego w społeczeństwie Galicji przełomu XIX i XX w. było jednym z najbardziej eksploatowanych celów działalności licznych polskich stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, partii politycznych, korporacji zawodowych i szkół różnych kategorii.

W realizacji tego celu niepoślednią rolę odegrała polska książka szkolna. Przeznaczona w zasadzie dla dzieci i młodzieży, trafiała przecież do rąk społeczeństwa dorosłego, które w wyniku nastania czasów autonomicznych oraz rozwoju szkolnictwa dla ludu stawało się

systematycznie społeczeństwem posiadającym umiejętności pisania i czytania.

Od 1878 r. wydawnictwo książek dla szkół z polskim językiem wykładowym, podlegających administracji Rady Szkolnej Krajowej stało się przywilejem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Opis dziejów tego przywileju oraz analizę jego skutków przynosi książka J. Wojtała. Autor — wieloletni ossolińczyk — już wcześniej dawał dowody zainteresowania tym problemem. M. in. w 1971 r. opublikował bardzo cenną bibliografię ossolińskich książek szkolnych, wydanych w latach 1878—1918 („Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, t. 7), a w 1974 r. opisał zasługi Antoniego Małeckiego w wydawnictwie książek szkolnych Ossolineum („Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, t. 9).

Szkice powyższe kazały oczekiwać większej całości i pełnego omówienia realizacji niezwykle cennej inicjatywy edytorskiej Wydawnictwa Ossolineum. Oczekiwania te spełniły się w 1976 r. Do rąk czytelników trafiła bowiem pięknie wydana, posiadająca niepospolite walory merytoryczne i estetyczne książka o książkach. Jej treść dotyczy pogranicza trzech istotnych zjawisk w dziejach kultury polskiej przełomu XIX i XX w. Po pierwsze — traktuje ona o wiele znaczącym przejawie polskiej inicjatywy oświatowej Galicji, która — przypomnijmy — na przełomie wieków była jedyną dzielnicą Polski posiadającą autonomię szkolną i kulturalną. Po wtóre — omawia ważny epizod w dziejach jednej z najbardziej zasłużonych oficyn wydawniczych i jednej z najstarszych placówek kulturalnych i naukowych Polski. Po trzecie — opisuje dzieje książki, zwłaszcza dzieje książki szkolnej. Książka ta w najwyższej mierze decydowała o profilu i zakresie wykształcenia oraz o poziomie świadomości społecznej i narodowej ludu polskiego w zaborze austriackim.

Z racji swoich zainteresowań oraz przyjętej koncepcji pracy Autor poświęca najwięcej uwagi drugiemu z powyższych zagadnień. Interesują go przede wszystkim problemy dotyczące procedu-

ry administracyjno-prawnej oraz realnych, tj. ilościowych, skutków całego przedsięwzięcia edytorskiego. Zajmuje się także analizą dystrybucji podręczników, ich bezpłatnym rozdawnictwem wśród uczniów najuboższych itp. To ostatnie zagadnienie ilustruje załączona do książki, bardzo solidnie wykonana mapa, przedstawiająca zaopatrzenie wszystkich jednostek administracji szkolnej Galicji w podręczniki produkowane przez lwowskie c.k. Wydawnictwo Książek Szkolnych w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich w latach 1878—1918. Wykonanie tej mapy wymagało bardzo szczegółowych danych, a tym samym wielkiej wnikliwości badawczej.

Podobnej wnikliwości wymagało przedstawienie szczegółowego wykazu opublikowanych przez Ossolineum książek szkolnych w ciągu czterdziestoletniego okresu korzystania z przywileju wydawniczego. Bibliografią ta posiada cenne walory poznawcze i dokumentacyjne. Bez wątplenia stanowi ważny przyczynek do dziejów polskiej książki szkolnej.

Wydaje się jednak, że pewnym mankamentem tego wykazu jest brak informacji o liczbie wznowień poszczególnych tytułów i o wysokości ich nakładu. Autor zadowala się podaniem wiadomości o wznawianiu danej pozycji do określonego czasu, nie interesuje go natomiast liczba wydań. Przyczyną tego braku były z pewnością luki w źródłach. Podobnie należy przypuszczać o powodach nieuwzględnienia informacji o wysokości nakładu. Chociaż w tekście książki spotyka się wzmianki na ten temat, to jednak niedostatek tych danych w bibliografii jest dość wyraźnie odczuwalny; nie wymaga bowiem uzasadnienia fakt, że wyliczenie ilości wydanego tytułu książki pozwoliłoby precyzyjniej określić zasięg jej oddziaływania oraz funkcję dydaktyczną.

Z bibliografii opublikowanych w Ossolineum podręczników dowiadujemy się, że w latach 1878—1918 oficyna lwowska wydała 82 tytuły książek szkolnych, przeznaczonych dla szkół ludo-

wych pospolitych i wydziałowych oraz dla szkół średnich i wyższych. Najwięcej tytułów, bo aż 65, otrzymały szkoły ludowe, których zaopatrzenie w książki leżało w wyłącznej gestii Ossolineum. Dla szkół średnich oraz seminariów nauczycielskich przeznaczono 16 pozycji, zaś szkół wyższych — jedną, a mianowicie wydany w 1916 r. *Zarys fizyki*, pióra Augusta Witkowskiego i Konstantego Zakrzewskiego.

Ciekawie wygląda rozrzut tematyczny podręczników dla szkół ludowych. Najwięcej dzieł elementarnych wydano do nauczania języka polskiego (22). W tej liczbie mieszczą się elementarze i tzw. książki do czytania, zawierające materiał z zakresu języka polskiego oraz innych przedmiotów nauczania w szkole ludowej pospolitej, dla których nie opracowywano odrębnych podręczników. Rachunki otrzymały 9 podręczników, język niemiecki 12, religia 10, nauka stylu praktycznego, czyli korespondencji, 2, historia ojczyzna i powszechna 2, przyroda 8.

Również wśród podręczników dla szkół średnich zdecydowanie dominują książki do nauczania języka polskiego. Opracowano mianowicie 8 tomów polskich wypisów dla poszczególnych klas gimnazjalnych oraz niezależnie od tego 4 tomy antologii greckiej i rzymskiej, 3 podręczniki do nauczania historii i 1 książkę do higieny dla seminariów nauczycielskich.

Z bibliografii tej można również wnioskować, że Wydawnictwo potrafiło pozyskać do współpracy wybitnych przedstawicieli różnych gałęzi nauki. Wspomnijmy tu o Józefie Rostafińskim (biologia), Robercie Klemensiewicz i Lucjanie Tatomirze (geografia), Stanisławie Albertim (chemia), Władysławie Natansonie (fizyka), Janie Czubku (polonistyka), Ludwiku Finklu (historia) czy Hugonie Zathayu (filologia klasyczna). Autorzy posiadający wybitne kompetencje naukowe w reprezentowanych przez siebie dziedzinach wiedzy zapewnili wysoki poziom merytoryczny opracowywanym podręcznikom i innym wydawnictwom dla szkół przeznaczonym. Z regu-

ły potrafili też nadać swoim książkom elementarny charakter, mając na uwadze ich adresata, oblicze ideowe szkolnictwa i w ogóle stosunki oświatowe autonomicznej, lecz ciągle pozostającej pod austriacką dominacją, Galicji.

W związku z działalnością jako c.k. Wydawnictwa Książek Szkolnych na rzecz szkoły Zakład Narodowy im. Ossolińskich subwencjonował i drukował w latach 1912—1920 „Dodatek do Dziennika Urzędowego Rady Szkolnej Krajowej”, noszący tytuł „Czasopismo Pedagogiczne”. Był to periodyk poświęcony przede wszystkim szeroko pojętym sprawom organizacji szkolnictwa i problemom administracji szkolnej. Niezależnie od tego publikował także artykuły teoretyczne o tematyce pedagogicznej i dydaktycznej. Nawiasem mówiąc, należałoby opracować monografię tego małego znanego, lecz interesującego czasopisma pedagogicznego.

W opracowaniu J. Wojtala uderza niesłychanie sumienna, szczegółowo i systematycznie przeprowadzona kwerenda źródłowa. Autor wykorzystał zarówno krajowe, jak i zagraniczne źródła rękopiśmienne i drukowane dotyczące omawianego problemu. Sięgnął do archiwaliów lwowskich przechowywanych w Państwowej Bibliotece Naukowej Akademii Nauk USRR oraz w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym USRR. Wykorzystał materiały zgromadzone w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie mieści się bogaty i dotychczas mało wykorzystany zespół dokumentów wiedeńskiego Ministerium für Cultus und Unterricht, dotyczących szkolnictwa galicyjskiego w latach 1848—1918.

Poważnym uzupełnieniem kwerendy archiwalnej stały się materiały drukowane, wśród których najistotniejszą rolę spełniły druki sejmowe, druki Rady Szkolnej Krajowej i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wspominając o drukach Ossolineum, wspaniały jest na uwadze nie tylko sprawozdania z czynności Zakładu, lecz także wydane jego sumptem podręczniki.

Nie umniejszając trudu i zasług Autora w odkryciu i wykorzystaniu różnorodnych źródeł archiwalnych i bibliotecznych, należy zauważyć, że pominał on co prawda szczątkowe, lecz niekiedy dość interesujące materiały zgromadzone przez Antoniego Schneidra i przechowywane w Archiwum na Wawelu w Krakowie. W materiałach tych można znaleźć wiele danych dotyczących genezy autonomii kulturalnej (w tym także i szkolnej) Galicji. Być może, mogłyby one oddać niejaką przysługę w konstrukcji rozdziału omawiającego genezę ossolińskiego przywileju wydawniczego. Oczywiście ich pominięcie nie wpłynęło na konstrukcję książki, ani też na treść uogólnień w niej sformułowanych.

Pisząc o zasięgu oddziaływania galicyjskich książek szkolnych, Autor wzmiankuje o zorganizowaniu ich kolportażu poza granicami Galicji, m. in. w Brazylii, w tamtejszych skupiskach emigracji polskiej. Wydaje się, że należałoby również wspomnieć o tym, że książki te docierały do amerykańskich środowisk polonijnych i że odegrały tam ważną rolę w podtrzymywaniu polskiej mowy i polskiej tradycji. Dowiadujemy się o tym m. in. z książki Józefa Miąso pt. *Dzieje oświaty polonijnej w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1970.

Konstrukcja książki w pełni odpowiada przyjętym przez Autora ogólnym założeniom badawczym. Składa się ona z dziewięciu rozdziałów, omawiających genezę przywileju wydawniczego, rozwój działalności edytorskiej, dramatyczne niejednokrotnie zabiegi o przedłużenie podpisanego kontraktu, a także zawierających ocenę zasług Wydawnictwa w dziele upowszechniania słowa polskiego w galicyjskich szkołach ludowych. Wszystko to zostało należycie udokumentowane, przedstawione z wielkim znanstwem problemu i świadczą o wysokim poziomie warsztatu naukowego Autora.

Jednym z najcenniejszych walorów monografii jest to, że przynosi ona wiele informacji o ludziach, którzy przyczynili się do pomnożenia dorobku wy-

dawniczego Ossolineum. Autor szczególnie mocno akcentuje zasługi na polu szerzenia polskiej oświaty i kultury znanych, ale nierzadko zapomnianych już dzisiaj, pracowników Wydawnictwa, działaczy kulturalnych i oświatowych, nauczycieli, ludzi pióra, drukarzy. Wymieńmy tu dla przykładu nazwiska Kazimierza Krasickiego, Antoniego Małeckiego, Edwarda Winiarza, Karola Benoniego. Wyeksponowanie czynnika personalnego czyni książkę bardziej zrozumiałą i interesującą.

J. Wojtała nie tylko opisuje, ale także wartościuje większość opisywanych faktów i zjawisk czterdziestoletnich dziejów c.k. Wydawnictwa Książek Szkolnych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

To bardzo dobrze. Praca historyczna nie może bowiem stronić od ocen i zdań aksjologicznych. Jednakże — jak się wydaje — nie wszystkie oceny J. Wojtała są w pełni sprawiedliwe.

Oto z rozdziału ósmego, zatytułowanego „Karta zasług czy pożytecznych usług — ocena roli c.k. WKS w ZNiO”, można pośrednio wnosić, że Autor nie akceptuje zasady, wedle której materialny pożytek, czyli zysk ze sprzedaży podręczników, został uznany za nadrzędny cel działalności wydawniczej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Podkreśla także serwilistyczną postawę zarządców Wydawnictwa, którzy — jak pisze — „byli jak najszczerzej zainteresowani tym, by mieć stale zaświadczoną pełną lojalność i sumienność wobec Wiednia, by zachować przywilej za wszelką cenę i osiągać z Wydawnictwa jak największe dochody, utrzymując jakkolwiek produkcję i ceny podręczników w granicach norm ustalonych i skrupulatnie sprawdzanych przez Centralną Dyрекję c.k. WKS w Wiedniu” (s. 165).

Na marginesie tego cytatu nasuwa się pytanie, czy w tamtych czasach mogło być inaczej, czy Wydawnictwo mogłoby egzystować bez rachunku ekonomicznego i czy inna, bardziej samodzielna postawa wobec Wiednia zapewniłaby mu zgodę władz zaborczych na kilka-

krotne przedłużanie kontraktu? Odpowiedź wydaje się jednoznaczna; to przecież warunki polityczne stanowią podstawowe źródło poglądów i zachowań ludzi, są siłą profilującą i dynamizującą ich społeczną aktywność. Prawdopodobnie ta wystąpiła zresztą nie tylko w okresie autonomii galicyjskiej i odnosi się nie tylko do serwilistów spod znaku Stańczyków i Podolaków.

Uwaga powyższa nie może oczywiście umniejszać wartości książki J. Wojtala, która — pragnę to mocno podkreślić — stanowi ważny przyczynek do pogłębienia wciąż skromnej wiedzy o przeszłości Galicji i dziejach jej kultury umysłowej. Należy także podnieść jej znaczenie w rozszerzaniu naszego poglądu o popularyzacji nauki wśród społeczeństwa polskiego zaboru austriackiego. Przypomnijmy, że Wydawnictwo wymagało od autorów podręczników szkolnych rzetelności naukowej i prezentacji współczesnych osiągnięć nauki w sposób dla uczniów zrozumiały i zgodny z celami szkoły.

Zwróćmy w końcu uwagę na szatę graficzną i w ogóle wyraz zewnętrzny

działa. Świadczy on jak najlepiej o Wydawnictwie Ossolineum, jego redaktorach, grafikach i korektorach, a także o Wrocławskiej Drukarni Naukowej. Powiem krótko — książka J. Wojtala może służyć jak wzór nie tylko poprawności edytorskiej, lecz także dobrego smaku, poczucia piękna i wyobraźni, czyli cech tak potrzebnych w pracy nad przygotowaniem „surowego” maszynopisu do druku. Okazuje się, że posiadamy możliwości wykonania dobrej roboty w ramach — jak się powszechnie ocenia — skromnej bazy poligraficznej. Okazuje się także, iż nawet książka z dziedziny historii oświaty i wychowania, dodajmy — z dziedziny, która dotychczas nie zaskarbiła sobie względów polskich wydawców, może być piękna i przez to wzbudzić zainteresowanie tzw. przeciętnego odbiorcy. Tak więc słowa pochwały i najwyższego uznania dla Ossolineum i oby więcej tak udanych książek obrazujących różne przejawy życia oświatowego i naukowego w przeszłości naszego kraju.

Czesław Majorek

Kazimierz Kornilowicz, POMOC SPOŁECZNO-KULTURALNA DLA MŁODZIEŻY PRACUJĄCEJ I DOROSŁYCH — WYBÓR PÍSM. Wstęp, wybór i opracowanie — Olga Czerniawska. Źródła do Dziejów Myśli Pedagogicznej, tom XIV. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, ss. 157 + 4 nlb.

Oświata dorosłych w okresie międzywojennym nie była objęta państwowym systemem oświatowym, opierała się ona przede wszystkim na inicjatywie społecznej. Formy tej oświaty, takie jak szkoły, kursy wieczorowe, biblioteki, organizowane były głównie przez władze samorządowe miast, stowarzyszenia oraz instytucje. Jednym z wybitnych teoretyków oraz działaczy oświatowych tego okresu był Kazimierz Kornilowicz. Jemu to poświęcony jest czternasty tom „Źródeł do Dziejów Myśli Pedagogicznej” pod redakcją Stefana Wołoszyna, zatytułowany „Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych”. Wstęp opracowała i

wyboru pism dokonała Olga Czerniawska. We Wstępie ukazała ona sylwetkę Kazimierza Kornilowicza jako organizatora, działacza i badacza oświaty dorosłych. Drugą część pracy stanowią pisma Kazimierza Kornilowicza, uszeregowane przez Olę Czerniawską w pięć zespołów tematycznych: — Organizacja systemu kształcenia młodzieży starszej i dorosłych. — Działalność kulturalno-wychowawcza. Metody i instytucje w Polsce i w świecie. — Wczasy jako problem społeczno-wychowawczy. — Praca społeczno-wychowawcza. — Z teorii pracy oświatowej i pracy kulturalnej.

Pełna charakterystyka postaci Kazimierza Kornilowicza — jak pisze au-